

тәуелсіздігіміздің тамырын тереңдетіп, Қазақстанды іргелі мемлекетке айналдыру біздің қолымызда, яғни болашағымыз жастардың жауапкершілігінде. Осы мемлекетті одан да биіктен көрсету – білімді жастардың қолында. Бірақ, біз тәрбиелеп отырған Қазақстан жастары атақты ғалым ағамыз сияқты жаңа шындарға шығып, жаңа жетістіктерге жете алар ма екен? Ол арқалаған ауыр жүк пен асқақ абыройды қатар алып жүре алар ма екен? Сұрақ көп... айтылар ой одан да көп....

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Шал ақын ауданының әкімдігі. Бөкетов Евней Арыстанұлы.[Электрондық ресурс]. URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/sko-shalakyn/press/article/details/51158?lang=kk>
2. Қарағанды ғылым мен білімнің жаңа орталығы: Бөкетов университетіне жаңа мәртебе берілді. [Электрондық ресурс]. URL: <https://stan.kz/karagandi-gilim-men-bilimnin-zhana-ortalogi-boketov-uni-422318/>
3. Букегова Н.И. Индустриальная Караганда. Ученый и гуманист. Ректор. Просто Человек. [Электрондық ресурс]. URL: <https://inkaraganda.kz/novosti/obshhestvo/uchenyj-i-gumanist-rektor-prosto-chelovek/15.03.2022>.
4. Сәбит Байзақов. Қазақ әдебиеті. Ғылым мен ғалым туралы сөз бен ой.[Электрондық ресурс]. URL: <https://qazaqadebieti.kz/52871/ylym-men-alym-turaly-s-z-ben-oi>. 07.04.2025

ӘОЖ 130.2

Ф. СОССЮРДІҢ ТАҢБА ТЕОРИЯСЫ

Джусупов Б.И., академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды, Қазақстан
Байбосунов Д.Б., академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды, Қазақстан

Тіл туралы ғылымдағы барлық маңызды лингвистикалық теориялар қандай да бір түрде таңба мен символ ұғымдарымен байланысты. Бұл адамның тілінің символдық табиғаты оның әмбебап немесе іргелі сипаттарының бірі болуымен түсіндіріледі. Дәл осы себептен Бодуэн де Куртенэ мен Фердинанд де Соссюр заманынан бері тілдік элементтердің символдық табиғаты жайлы лингвистикалық пікірталастар қазіргі ғылыми білім парадигмасы үшін өзектілігін жойған емес. Соссюр өзінің революциялық таңба теориясын жасайды, ол бүгінде теориялық лингвистика мен семиотиканың негізін құрайды: «Біз таңбаны ұғым мен акустикалық бейненің қосындысы деп атаймыз».

Акустикалық бейне — бұл нақты дыбыс емес, адамның сөйлеуді қабылдау үдерісінде алатын әсері, яғни психикалық құрылым. Дыбысты акустикалық бейне ретінде психикалық деңгейге аудару арқылы Соссюр дыбыс пен ұғымды бір бүтінге біріктіруге мүмкіндік алады, өйткені ұғым да психикалық салаға жатады. Осылайша, таңба — бұл «екі жақты психикалық құрылым». Алайда, «таңба» ұғымы лингвистикада қалыптасқан мағынаға ие болғандықтан, Соссюр бұл терминнің лингвистикалық табиғатын білдіру үшін арнайы терминдерді енгізуді ұсынады. Ол акустикалық бейнені — «означающее» (таңбалаушы), ал ұғымды — «означаемое» (таңбаланушы) деп атайды. «Біз таңба сөзін бүтіндік ретінде сақтауымызды ұсынамыз және "ұғым" мен "акустикалық бейне" терминдерін сәйкесінше "означаемое" және "означающее" терминдерімен алмастыруды көздейміз.»

Соссюр таңбаны «означающее» (бейнелеу жағы) мен «означаемое» (мазмұн жағы) атты екі ұғымның ажырамас бірлігі ретінде қарастырады. Ол бұл бірлікті монетаға немесе қағаз парағына теңейді – олардың екі жағы секілді бұл екі ұғым да бір бүтінді құрайды. Бұл жаңалық, сондай-ақ «означающее» мен «означаемое» ұғымдарының өзі де лингвистика мен семиотиканың кейінгі дамуына елеулі ықпал етті.

Соссюр өзінің таңба теориясында классикалық саяси экономиядан қолданбалы (практикалық) және айырбастық (күндык) күн ұғымдарының айырмасын алған. Қолданбалы күн – бұл тауардың нақты, материалдық пайдасы, ал айырбастық күн – осы тауардың басқа тауарлармен арақатынасы. Осыған ұқсас түрде, Соссюр таңбада екі мағынаны ажыратады: таңбаның нақты мәні – оның өзіндік ерекшелігіне негізделген жеке мағынасы; таңбаның абстрактілі мәні – оның басқа таңбалармен байланысы арқылы анықталатын мағынасы (мысалы, бір сөздің тілдегі басқа барлық сөздермен қатынасы арқылы ашылатын мағынасы). 1970-жылдары Жан Бодрийяр бұл лингвистикалық ұғымдар мен әдістерді кері бағытта – саяси экономиканы талдауға қолданды және дәл солай күтпеген нәтижелерге қол жеткізді.

Өзінің таңба теориясын дамыта отырып, Соссюр тағы бір маңызды жаңалық енгізді. Классикалық лингвистикада тілдік таңба көбіне сөз ретінде қарастырылатын. Соссюр бұл ұғымды кеңейтеді: біріншіден, ол сөзді ұсақ бірліктерге бөліп, сөздің бөліктерін де таңба ретінде таниды; екіншіден, тілден тыс таңбаларды (мысалы, жасанды тілдердің таңбалары) да тілдік таңбалар қатарына қосады. Осыған байланысты ол мынадай тұжырымға келеді: "тілдің нақты бірлігін сөзден емес, таңбадан іздеу қажет". Сондықтан да Соссюрдің көзқарасы бойынша, лингвистика — табиғи таңбалар жүйесі (яғни, сөздер) ретінде тілді зерттейтін ғылым — семиологияның бір тармағы ғана болып табылады. Ал семиология — кез келген (абстрактілі) таңбаларды зерттейтін жалпы ғылым. Соссюр одан әрі, семиология мен лингвистика жалпы психологияның бір бөлігі деген қорытындыға келеді, себебі "тілдік таңба — бұл екіжақты психикалық құбылыс". Бұл соңғы тұжырым қазіргі заманғы лингвистика мен семиологияда кең қолдау таппағанымен, Соссюрдің таңба теориясы тұтастай алғанда орнығып, қазіргі семиотиканың нормативтік негізіне айналды.

Соссюр теориясының тағы бір маңызды жаңалығы — таңбаның еріктілігі, мотивациясыздық идеясы. Бұрынғы рационалистік тіл философиясы таңбаны мазмұн мен ұғымға тәуелді элемент ретінде қарап, бұл байланысты анықтауға және ашуға тырысқан. Байланыс тікелей не жанама деп мойындалса да, таңба таным мен ойлаудың туынды, екінші деңгейлі элементі болып қала берді. Таңбаның артында тереңірек әрі маңызды «мәндер» — заттар,

әлем, идеялар, ұғымдар мен мағыналар тұрған деп есептелді, және дәл солар таңбаға мағына беріп, оны мәнді етті. Таңба осы «мәндердің» бейнесі мен көрінісі ретінде қарастырылды — ол оларды дұрыс не бұрмалап көрсетсе де, бастысы — таңба «уәжделген», тәуелді және туынды болды. Соссюр осы «таңбадан бұрын тұрған мәндердің» күрделі иерархиясын «белгіленетін» деген абстрактілі терминге дейін ықшамдап, назарды «белгілеуші / белгіленетін» қатынасынан «белгілеуші / белгілеуші» қатынасына ауыстырады. Бұл жерде ол Карл Маркстің тұтыну құны мен айырбас құнына қатысты жасағанын тілге көшіреді: Маркс саяси экономия тұтыну құны мен айырбас құнының емес, айырбас құны мен айырбас құнының қатынасын зерттеуі керек дейді; ал Соссюр лингвистика «белгілеуші мен белгіленетіннің» емес, «белгілеуші мен белгілеушінің» арасындағы қатынасты зерттеуі тиіс дейді. Белгіленетінге тәуелділіктен арылғанда, таңба (белгілеуші) уәжсіз, еркін сипатқа ие болады.

Таңбаның бұл мотивациясыздығы постструктуралист философтар үшін таңғаларлық философиялық қорытындыларға алып келді. Фуко, Кристева және басқалар сөз бен заттың арақатынасын түбегейлі өзгертіп, заттарды сөздердің проекциясы ретінде қарастырады; Барт пен Деррида жазу мен мәтіннің автономиясы, мәдениеттің мәтін ретіндегі сипаты туралы идея ұсынады; Лакан «мәдениет тәртібін» Символикалық ретінде қарастырады — бұл таңбалаушылардың (означающих) еркін қозғалысы; ал Бодрийяр қазіргі мәдениеттің симулятивтілігін сипаттайды, мұнда таңбалаушы мен таңбаланушының (означаемое) арасындағы байланыстың орнына таңбалаушы мен таңбалаушының өзара байланысы келіп, (таңбаланушының жоғалуы) таңбаны симулятивтілікке — «тектілігі жоқ», адасқан таңбаға айналдырады. «Лингвистикалық таңбалардың принципті түрде «еркін» болуының салдарынан, — деп жазады Г. Косиков, — денотативті тіл өзінің табиғаты бойынша заттардың шынайы «мәніне» қатысты «дәл» немесе «дәл емес» бола алмайды; мұнда тек белгілі бір тілдік қауым тарапынан белгілі бір атаудың денотативті ретінде танылуын реттейтін әлеуметтік конвенция туралы ғана сөз болуы мүмкін. Егер мұндай атау бейтарап тілдік нормаға айналса, оның «дағдылығының» біртіндеп «қалыптылық» ретінде қабылдануы, «қалыптылықтың» — «табиғилық» ретінде, ал «табиғилықтың» — шынайылық немесе «ақиқаттылық» ретінде көрінуі еш таңғаларлық емес».

Соссюрдің тағы бір философиялық тұрғыдан маңызды жаңашылдығын айналып өту мүмкін емес. Бұл — ойлау мен тілдің тождестволық (біртектілік) идеясы. Классикалық философияда ойлау адамды жануардан ерекшелейтін негізгі қабілет ретінде қарастырылған. Ал тіл, өзінің коммуникативтік қызметімен қатар, ойды білдіру құралы ретінде қарастырылды; яғни ол толығымен ойлауға бағынышты және тәуелді болды. Кез келген сөз, айтылым белгілі бір ойды қамтиды, ал ойсыз тіл — бұл сәби, жындыданған не жабайы адамның сандырағы ғана. Мұндай иерархияда ой бастапқы, бастапқы элемент ретінде көрінеді, ал тіл — туынды, кейін пайда болатын құрал: алдымен ой туады, кейін ол тіл арқылы ресімделеді.

Алайда Соссюр субъектіні тілге бағындырып, таңбаланушыны таңбалаушыға тәуелді етіп, таңбаның уәжсіздігін негіздей отырып, тіл мен ой арасындағы қатынасты және олардың иерархиясын тек терістеп қоймайды, ол тілділікке дейінгі, тілсіз, тілден тыс ойлауды жоққа шығарады. Мұндай ойлау — иллюзия, қиял, «ойлау әдеті» ғана; кез келген ойлау әктісі тілде, тіл арқылы, тілдік формалармен жүзеге асады. Тіпті т. б. деп аталатын ішкі толғанис, ой жүгірту, «іштен ойлау» да ішкі тіл формаларымен іске асады. Философтар арасында кеңінен танымал А. Фет өлеңінің екі жолы ойлау мен тілдің бұл ажырамастығын тамаша бейнелейді: «Мен айтпақ болған сөзімді ұмыттым. Енді менің ойым да көлеңкелер сарайына кетті.» Тілсіз ой — бұл бейнемізсіз, формасыз, тұманды, анықталмаған бірдеме. Ол, мүмкін, тілге дейін болуы мүмкін, бірақ оның не екені белгісіз, оның орны — көлеңкелер сарайы, адам әлемі емес; ал оның «нақты бірденеге» айналуы тек тілдік формалардың арқасында жүзеге асады.

Классикалық философия ойлау мен тілді бір-бірінен бөліп, бірін екіншісіне бағындыра отырып, ойдың қай тілдік формада көрініс табатыны маңызды емес деп есептейді. Яғни, ой түрлі тілдік айтылымдарда бір күйінде қала береді деп санайды. Ал Соссюр мен оның ізбасарлары бұл пікірді иллюзия, Бэконның метафорасымен айтқанда, «нарық идолы», яғни әдеттен туындаған адасу деп есептейді. Әр түрлі айтылымда ой өзінің мазмұнын өзгертеді — тіпті ол тек «ой реңктері» (нюанстары) болса да. Тіл — жай ғана ойды «білдіретін» құрал емес, ол ойды «қалыптайды», «жасайды», «мүсіндейді». Ол кез келген мазмұнды құйып алуға арналған бос форма емес, керісінше, ойды қалыптастырудың өзі — тілдік-пластикалық процесс. Дәл осы жерде ой мен тілдің тождествосы жатыр: бұл — екі түрлі үдеріс немесе «мазмұн/форма» қатынасы емес, біртұтас үдеріс, бір форма-мазмұн. Бұл бірлік әсіресе поэзияда анық байқалады: бір жағынан, шынайы поэзияны түпнұсқадан басқа тілге аудару мүмкін емес; өлеңнің «ойын», «мағынасын» дәл аударуға болады, бірақ бұл жағдайда оның поэтикалығы аударылмай қалады; керісінше, поэтикалықты жеткізуге болады, бірақ онда бастапқы ой сақталмайды. Екінші жағынан, ақынның шығармашылық «зертханасына» қол жеткізгенде, яғни оның жұмыс үдерісін көргенде, біз ақын өз «кемел» формасына келгенге дейін қанша нұсқаны сынағанын байқаймыз — және бұл нұсқалардың әрқайсысы «сәл өзгеше ойды» білдірген. Бұл жағдайды Шекспирдің «Гамлетінен» алынған жолдардың аудармасы мысалында көрсетуге болады. Түпнұсқада (дәлме-дәл аударма): «Уақыт ілмектен шығып кеткен: — о, қарғыс атқан тағдыр / Мен оны орнына келтіру үшін туғанмын». М. Лозинский аудармасында: «Ғасыр шайқалды — және ең жаманы, / Оны түзету үшін менің туғаным». Б. Пастернактың нұсқасында: «Үзілді күндер арасындағы жіп — / Қалай мен оларды қайта біріктіремекпін?» Шекспир, Лозинский және Пастернак бір ғана ойды білдіріп тұр ма? Философ «иә» деп жауап береді, өйткені ол үшін «реңктер» маңызды емес. Ал филолог немесе мәдениеттанушы бұл айтылымдар арасындағы айырмашылықтарды анықтай отырып, олардың мүлде түрлі ойларды білдіретінін айтады.

Соссюр лингвистикаға ғана емес, көптеген гуманитарлық ғылым салаларына (философия, тарих, этнология, социология, психология және т.б.) елеулі әсер еткен көптеген жаңа идеяларды ұсынды. Мысалы, ол тіл (langue) мен сөз (parole) арасындағы айырмашылықты, синхрония мен диахронияны, мағына мен мәнділікті, қатынастар теориясын және басқа да ұғымдарды енгізді. Алайда, біздің тақырыбымыз үшін ерекше маңызға ие — Соссюрдің таңба теориясы, сондықтан біз оның жемісті лингвистикалық теориясының өзге аспектілеріне тоқталмаймыз.

Тіл алдын ала қалыптасқан субъектіні жай ғана меңгеріп, оны өзіне бағындыратын құрал ғана емес. Тіл субъектінің өзін де, яғни «субъект» ұғымын сол қалпында жасайды. Тіл мен субъект арасындағы қатынаста тілдің

адамзат мәдениетіндегі бастапқылығы, «алдын берілгендігі», «табиғи артықшылығы» ерекше айқын көрінеді. Біз «субъект» сөзін қолданғанда, оны адам болмысына әуел бастан тән, мәңгі және өзгермейтін мән іспетті қабылдауға әдеттенгенбіз, ал бұл сөздің өзі тек сол мәнің тілдік көрінісі деп ойлаймыз. Бірақ біз бұл тұста шын мәнінде нақты болмысы жоқ, тек шынайы нысан түріндегі елеспен, қиялмен ғана жұмыс істеп отырғанымызды аңғармаймыз. Нақтысында біз тек «субъект» сөзімен ғана жұмыс істейміз — ал оның өзіндік этимологиясы, шығу тегі мен тарихи дамуы бар.

«Субъект» ұғымының этимологиясы мен тарихи дамуын Мартин Хайдеггер жан-жақты талдаған. Бұл сөз латын тілінен шыққан және көне гректің *υποκειμενον* ұғымынан калька түрінде алынған. Ежелгі гректер мен римдіктер бұл ұғымды бір мағынада – «негіз», «астында жатушы», «тірек» ретінде түсінген. Яғни, «субъект» – әлемнің іргетасы, негізі ретінде қарастырылған. Алайда мұндай «негіз» немесе «тірек» ретінде гректер мен римдіктер әлі адамды емес, басқа ұғымдарды түсінген. Ол көбіне *logos* – сөз, тіл, тәртіп, ал кейінірек жан немесе ақыл ретінде қабылданған, бірақ бұл «әлемдік ақыл» ұғымы, ешбір жағдайда жеке адам санасы емес.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Де Соссюр Ф. Жалпы лингвистика курсы. М., 1974.
2. Аверинцев С.С. Символ. // Философиялық энциклопедиялық сөздік. М.: Советская энциклопедия, 1989.
3. Культурология. XX ғасыр. Сөздік.

УДК 364-43:316.35-056.34

РОЛЬ ОБЩЕСТВЕННЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ В СОЦИАЛИЗАЦИИ ЛИЦ С МЕНТАЛЬНЫМИ НАРУШЕНИЯМИ

Джусупов С.И., Центрально-Казахстанская академия, Караганда, Казахстан
Бекбаева А.Ш., ОО «ACET inclusive», Караганда, Казахстан
Чумакова О.Ф., ОО «ACET inclusive», Караганда, Казахстан

Актуальность комплексной социально-трудовой интеграции молодых людей с ментальными нарушениями обусловлена необходимостью реализации гарантированного права каждого человека с ООП на получение комплекса коррекционных и реабилитационных услуг независимо от места проживания, особенностей психофизического развития.

С ратификацией Конвенции о правах инвалидов государство берет на себя обязательства по обеспечению права всех инвалидов жить в обычных местах проживания по их выбору, права свободного доступа к услугам, оказываемым по месту проживания, включая персональную помощь для поддержания приемлемого образа жизни и исключения изоляции от общества.

Реализация этих гарантированных обязательств для лиц с ментальными нарушениями после 18 лет требует переоценки региональной системы социальной защиты в сторону приоритетности семейных форм воспитания и проживания над интернатными. Силами общественных организаций и родительских объединений в области разрабатываются и распространяются эффективные и нравственные методы воспитания, обучения, досуговой трудовой занятости молодых инвалидов, но создание таких альтернативных форм работы не должно заменить последовательную, взвешенную и конструктивную деятельность государственных структур в этом направлении.

Важными факторами, определяющими успешность социализации молодых инвалидов, является комплексность, цикличность и непрерывность реабилитационных мероприятий, начинающихся с ранней помощи как системы межведомственного взаимодействия учреждений здравоохранения и социального обслуживания. Следующий этап включает систему коррекционно-развивающего дошкольного воспитания, дополняемого программами досуга, адаптивного спорта (включая летний отдых). Школьное обучение детей-инвалидов по специальным индивидуальным или общим программам все еще остается проблемным, несмотря на разнообразие форм его предоставления: интегрированное, инклюзивное, надомное, дистанционное, экстернат. Получение профессионального образования и трудовая занятость для представителей данной категории лиц с ментальными нарушениями также сопряжены со значительными трудностями по причине недостаточности нормативно-правовой базы, организационных моделей и кадрового потенциала.

В условиях недостатка внешнего ресурсного обеспечения учреждений социального обслуживания, эффективной технологией системной психолого-педагогической помощи и поддержки, социальной адаптации и интеграции неорганизованных молодых людей с ментальными нарушениями, проживающих в семьях, необходимым является организация работы общественных организаций, реализующих различные социально значимые проекты. Общественные объединения Казахстана играют важную роль в развитии страны, способствуя решению множества проблем. В настоящее время по республике зарегистрировано свыше 20 тыс. неправительственных организаций. Они укрепляют гражданское общество, способствуют развитию демократических институтов и повышению качества жизни населения, охватывая целый ряд проблем и вопросов, в том числе вопросы социальной интеграции лиц с особыми образовательными потребностями. Большое значение в этой связи имеют социально значимые проекты.

Доступность и поддержка - главные приоритеты современных социально-ориентированных проектов. На фоне демографических изменений и стремления к равенству всех граждан, важно обратить внимание на создание